

na to temo, razpečeval letake in kije iz Španije, tako o znanem borcu in pilotu Josipu Križaju in druge. Aktivno je pripravljala »Španski teden«, ki ga je organizirala Komunistična partija od 19. do 24. julija 1937 z namenom, da zbere v akcijo za pomoč Španiji vse napredne protifašistično usmerjene množice. Banska uprava Dravske banovine pa je, da prepreči naraščajoče gibanje množic za pomoč Španiji in njihov boj proti fašizmu ter krepitev delavsko kmečke zveze in ljudske fronte, izdala posebno in izrecna navodila svojim podrejenim sreskim načelstvom, žandarmerijskim in policijskim postajam, da prepoveduje »Španski teden« in poveča cenzuro nad demokratično usmerjenim tiskom in časopisjem. Nakazala je tudi, kje so žarišča ljudskofrontnega gibanja, da bi jih podrejeni organi lažje nadzorovali in jih skušali zatreti.

Režimsko časopisje, posebno Slovenec in Domoljub sta povzemala iz Francovih in drugih reakcionarnih poročil vesti o dogodkih iz Španije, ki so omalovaževali in sramotili ljudsko frontno gibanje, ter članke, ki so napadala demokratični tisk in žarišča gibanja ter poimensko ovajali vidne pripadnike gibanja, zlasti seve komuniste.

Vsi ti ukrepi oblasti in pristranska propaganda reakcionarnega tiska, ki je imel proste roke, so sicer ovirali protifašistično gibanje in boj množic za mir, vendar si večjega vpliva med množicami

niso pridobili. Te so vse bolj spoznavale, kje je njihovo mesto, da bodo le združeni v močno gibanje izboljšale svoj položaj in se ubranile pretežne nevarnosti mednarodnega fašizma.

Ker odhod prostovoljcev po morskem poti ni uspel, je Partija iskala druge poti. Največ jih je odšlo v Španijo po prehodih iz Slovenije. Prehodov je bilo več. Tovariši z juga so potovali prek jark v Zagrebu. Tam sta organizacijo vodila predvsem dr. Pavle Gregorič in Pavle Zaucer s pomočjo dr. Jožeta Potrča in Jožeta Lacka. Pot je vodila ilegalno od Lackovega doma v Novi vasi pri Ptujih k Šentilju ali Sv. Duhu na Ostrm vrhu in nato prek meje. Miha Marinko je vodil skupino Trboveljčanov prek Pece v Avstrijo. Skupine iz Ljubljane, s Primorske, Gorenjske in Dolenjske so potovale prek Golice nad Jesenicami. Tu je bil vodnik, dokler ni sam odšel v Španijo, Franc Potočnik. Zaradi zaostrovanja kontrole na mejah je bil prehod tvegan. Mnoge so na poti aretirale tudi avstrijske oblasti, in jih pošiljale nazaj v Jugoslavijo. Vendar je po teh poteh odšlo v Španijo nad 200 Slovencev. In mnogo skupin iz drugih krajev Jugoslavije. Iz občin Polje in Dobrunje pri Ljubljani je skušalo srečo prek Golice več prostovoljcev. Organizacija so se vedno vodili Pepca Maček Kardeljeva, kasneje pa tudi Angela Ocepka in sekretar rajonskega komiteja Polde Maček. Toda večini ni uspelo prebiti se do cilja skozi mnoge ovire brez

potnih listov. Ostali so v zaporih Jugoslavije, Avstrije, Švice in tudi Francije. Uspeli so le Martin Gostinčar, Tone Cimerman, Ciril Rome, Viktor Jeriha in podpisani.

Komiteji za pomoč in podporo Španiji so delovali ves čas vojne v Španiji. Se po padcu republike. Jugoslovanske oblasti pa so po končani vojni, ko so se prostovoljci umaknili pred Francovimi četami v Francijo, ki jih je poglala v taborišče, vsem vzela državljske pravice in jim onemogočila vrnitev v domovino. Tako so Španci ostali zunaj zakona, prepuščeni na milost in nemilost francoskim oblastem, po kapitulaciji Francije pa Petainovi kvizlinški vladi in Hitlerjevi Nemčiji. Komiteji za pomoč Španiji in organizacija Rdeče pomoči so tedaj zbirali hrano in denar ter ju pošiljali borcev v francoskih taboriščih.

Partija, ki je cenila španske borce, je storila vse, da jim olajša položaj. Fašisti, pijani uspeha v Španiji, so nadaljevali z osvajalnimi pohodi. Ko je pretela neposredna nevarnost Jugoslaviji, se je Partija vsestransko zavzemala, da se španskim prostovoljcem omogoči vrnitev v domovino. Tovariši Tito je 1939. leta v Parizu pozval Špance, da se vrnejo domov in podvzel potrebne ukrepe za organizacijo vračanja, kar pa ni bilo lahko. Pot je bila beg iz francoskih taborišč prek Nemčije ali Italije po ilegalnih javkah. Mnogi so se tako vrnili, mnogi so bili na poti aretirani in ostali v nemških in italijanskih zaporih in taboriščih. Iz Polja sta Martin Gostinčar in Anton Cimerman umrli junaške smrti v nemškem taborišču Guzen. Ciril Rome je sedem let prebil v francoskih in nemških taboriščih in za las ušel smrti. Viktor Jeriha je bil na poti domov aretiran, poslan v ljubljanske zapore in nato v taborišče Dachau. Jaz sem se vrnil 1939. leta iz Pariza kot težek invalid s ponarejenim potnim listom, ki mi ga je preskrbel Lovro Kuhar (Prežihov Voranc), sodelovec tovariša Tita.



Skupina ranjencev, med njimi Stane Bobnar in Aleš Bebler

STANE BOBNAR

To so nekatere na kratko opisane poti in usode španskih borcev. Druge so podobne. Prek 800 prostovoljcev je odšlo neposredno iz Jugoslavije, drugi španski borci jugoslovanskih narodov in narodnosti so prišli iz drugih držav. Vseh je bilo nad 1800, od tega 534 Slovencev. To je velik delež s strani naših narodov v podporo španskemu ljudstvu v boju zoper fašizem.

MAGIČNA PRIVLAČNOST

PRAGA, SREDIŠČE DEMOKRACIJE

V letih 1936—37 je bilo v Pragi zelo močno študentsko levičarsko gibanje. Med jugoslovanskimi študenti je bila večina usmerjena levo, protifašistično, in vse gibanje je bilo v resnici pod vodstvom naše Partije. Partija je vodila bolj ali manj vsa študentska združenja v Pragi.

Praga je bila demokratično središče buržoazno-demokratske parlamentarne klasične demokracije, v katerem smo imeli možnost stika z vso marksistično in levičarsko literaturo ter evropsko kulturo. Praga je bila v tistem času mali Pariz. Na široko je odpirala razna obzorja, še posebno politična. Politično smo bili zelo aktivni. Razumljivo je, da nas je hudo skrbela zmaga fašizma v Nemčiji. Fašizem je vladal že tudi v Italiji, za nas pa je bil Hitlerjev prihod na oblast v Nemčiji opozorilni signal. To se je čutilo še posebno na Čehoslovaškem, saj smo na meji s Hitlerjem doživljali to dramo skupaj s češkim ljudstvom. Poleg tega se je že 1931. leta začela japonska invazija na Kitajsko, 1935. leta pa invazija italijanskega fašizma v Etiopijo, medtem ko je 1933. leta prišel na oblast Hitler. Za nas mlade ljudi, komuniste in revolucionarje, je bil to signal, da se bližamo mednarodnim krizam in revolucijam, ki smo jih pričakovali. Pričakovali smo, kdaj se bo začel boj proti temu

fašizmu in kapitalizmu, ki je kulminiral v svoji najhujši obliki, kajti fašizem je bil najhujša oblika kapitalističnega sistema, kot smo govorili, oblast najreakcionarnjših in najkonzervativnejših sil kapitalizma. Razumljivo je, da ob izbruhu v Španiji ni bila potrebna nobena posebna propaganda za odhod v boj. Odšli smo preprosto tja, kjer se je začel prvi oboroženi boj v Evropi proti fašizmu.

Dogodki v Španiji so imeli magičen vpliv na vse, kar nas je bilo študentov v Pragi. Nekje se ljudje bojujejo proti temu najhujšemu zlu, imamo priložnost, da se tudi mi z orožjem upremo fašizmu... Nimam drugih besed, boj španskega ljudstva je imel tiste dni magično privlačnost. To pa je veljalo za ves svet, saj je bila Španija najbrž zadnji dogodek na svetu, ki je s svojim internacionalizmom, od Tokia prek Cambridgea, Oxforda, Beograda, Zagreba in Prage do Amerike vplival na levo usmerjeno in protifašistično, demokratično mladino, da je hitela v boj. Pisatelji, slikarji, skladatelji, vse, kar je bilo v kulturi poštenega, je bilo na strani republikanske Španije. Zato Partiji ni bilo treba veliko propagande za prostovoljni odhod v Španijo. Odhod vseh nas iz Prage je bil spontana, pa tudi zavestna politična reakcija, saj je Partija organizirala naš prebeg in nam tudi finančno omogočila, da pridemo v republikansko Španijo.

NEZNOSNO ČAKANJE

Oditi bi moral pred 1. majem 1937. Tovariši pa so me obvestili, da bi bilo te dni nevarno potovati zaradi stroge policijske kontrole na nemških vlakih. Odločeno je bilo, da odpotujem v Španijo 2. maja. Iz Prage sem se odpeljal z vlakom in prepotoval Hitlerjevo Nemčijo brez kakršnihkoli problemov. Prispel sem v Pariz, kjer sem imel zvezo. Partija je namreč imela dobro organiziran kanal v Parizu. Tiste dni mi je hudo deprimirala novica, ki sem jo dobil iz Španije, da je Veljko Vlahović izgubil nogo. Ostal je med dvema bojnim črtama in obležal ranjen. Pozneje je bil evakuiran. Že v Pragi sva bila dobra prijatelja. Spominjam se, kako sem tiste dni resignirano razmišljal: Za vruga, jaz čepim še zmeraj v Parizu, Veljko pa je že izgubil nogo. Želel sem čimprej priti na španska bojišča, da se vključim v boj.

Toda v Parizu sem ostal še cel mesec, ker mi je Gorkič dal nalogo, da prevedem neko gradivo španskih političnih strank in gibanj. Spominjam se, da sem prevajal neko gradivo katoliških gibanj, ki smo ga razmnoževali kot dokaz širine boja v Španiji, saj je šlo za najširšo narodno fronto proti fašizmu. Potem sem nekega dne Gorkiču rekel, da ne morem več zdržati v Parizu, in zahteval, da me takoj pošlje v Španijo. Zelo hitro sem se znašel v skupini, v kateri so bili prostovoljci raznih narodnosti. Spominjam se,

da sem potoval z ameriški šoferji, s švedskimi delavci, z Belgijci in mnogimi drugimi prostovoljci. Krenili smo proti Perpignanu, od tam pa proti Pirenejem.

V eni noči je bilo treba prehoditi pot čez Pireneje. Povzpeli se približno 2000 metrov visoko, brez prehodnih alpinističnih priprav, pa je bilo zelo težko. Pred pohodom smo dobili alpagartas (espadrile), ko pa je vodnik rekel »počitek«, smo vsi po vrsti popadali kot zadeti. Bili smo pretrujeni. Imeli pa smo močno voljo in željo, da pridemo čimprej v Španijo. Ko smo prišli zjutraj na vrh in se začeli spuščati proti Španiji in Kataloniji, smo zagledali prve republikanske miličnike. V tem trenutku sem se počutil, kot da sem se ponovno rodil. V meni je moč kar prekipela. Tekel sem v objem republikanski Španiji, kot da nisem vso noč pešačil prek Pirenejev. To je bilo skoraj nepopisno doživetje.

PRVI VOJAŠKI ZAJTRK

Odšli smo takoj v Figueras, neko staro trdnja-

vo, ki so jo Španci sezidali proti Francozom. Le-ti so namreč pogosto vdirali v Španijo in se tam bojevali. To trdnjavo s kasarnimi in vsemi pripadajočimi vojaškimi objekti so Španci zgradili v Kataloniji. V tem kraju je bil rojen Salvador Dali. Pozneje sem se, kot ambasador SFRJ v Parizu, prav zaradi tega povezal s Salvadorjem Dalijem, ki me je pogosto spominjal na čas, ki sem ga prebil v Figuerasu, in me spraševal, česa se spominjam. Priznati pa moram, da mi je tiste junijske dni ostal Figueras kaj malo znan, ker so nas že drugi dan, če se prav spominjam, poslali prek Barcelone v Balencijo, nato pa v Albacete. V Albaceti je bil generalni štab internacionalnih brigad. Zame je bil med najlepšimi trenutki prvi vojaški zajtrk. V uniformah, medtem ko smo prepevali internacionalo v vseh jezikih, smo se ob svitu postavili v vrsto za zajtrk. Tu so bil prostovoljci mnogih narodnosti. V mestu Almansa, nedaleč od Albacete, smo imeli krajše vojaške vaje. Mene so dodelili v artilerijo in me poslali na madridsko fronto, kjer se je pripravljala največja ofenziva republikanske vojske. To

je bila vojaška operacija, ki naj bi odrezala Madrid in jim prišla za hrbet. Sicer pa je madridska fronta ostala do konca vojne skoraj nespremenjena. »No pasaran«, ta znamenita republikanska parola, se je vodila prav na tej fronti. Spominjam se svojih prvih doživetij, trenutkov, ko so avioni preletavali naše položaje in bombardirali, pa sem klical tovariša zraven sebe. Ta me je opomnil, naj ne vpijem, ker me »lahko slišijo« piloti fašističnih avionov.

Tiste dni so bili v bojih sestreljeni tudi neki nemški avioni, katerih piloti so se še pravočasno rešili s padali. Vse to se je dogajalo v neposredni bližini naših položajev in spominjam se, da smo jih morali reševati pred španskimi kmeti, ki so jih hoteli linčati. Odpeljati smo jih morali v štab, v Escorial, kjer naj bi jih zaslišali oziroma dobili od njih podatke o sovražnikovih enotah. To je bilo seveda zelo težko, ker jim je ljudstvo hotelo soditi že prej. Do teh pilotov, fašističnih ubijalcev, so ljudje kazali strašno sovraštvo.

IVO VEJVODA

OGNJENI KRST

Enota, v kateri je bila večina Jugoslovancev v Španiji, je nosila ime slavnega revolucionarja Djure Djakovića, ki je bil po Obznani ubit. Ko sem s skupino Jugoslovancev prišel v enoto, je bataljon počival v majhni vasi blizu Belchite, kjer so bili pred nekaj dnevi hudi boji s fašističnimi enotami. Quinto in Belchita sta bili dve znani, močno utrjeni falangistični oporišči, opremljeni z najmodernejšimi obrambnimi sredstvi, fašisti pa so ju zagrizeno branili zaradi njunega strateškega pomena.

Na teh položajih smo ostali le krajši čas. Po načrtu komande je bilo treba nadaljevati boj, da bi pritegnili sovražnikove enote in na ta način vsaj deloma razbremenili madridski sektor, kjer je sovražnik vztrajno napadal, napovedovaje celo, kdaj da bo vkorakal v Madrid.

Nekega večera je padlo povelje za premik. Smer pohoda je bila znana samo komandnemu kadru našega bataljona. Pred odhodom so nam razdelili municijo in suho hrano za dva dni. Kolona se je vso noč premikala po ozkih vaških poteh. Šele pred zoro smo se ustavili v nekem gozdičku. V naši bližini ni bilo hiš, čeprav se je iz daljave razlegal pasji lajež. Pred nami se je vzpenjal manjši hrib, ki je imel kakih 850 m nadmorske višine. Čete so bile razporejene na položaje, na vrh hriba pa je bila poslana patrulja s puškomitraljezom, ki je imela nalogo, da opazuje teren v smeri sovražnikovih položajev. V tej izvidniški desetine sem bil tudi jaz. Hrib je bil brez drevja, obrasel samo s pritlikavim zelenim grmovjem in travo. Še preden smo prišli na položaj, nas je deseter ustavil in ukazal, naj dva borca odideta na sam vrh in od tam opazujeta sovražnikove linije oziroma njegovo premikanje. Drugi smo posedli po travi tam blizu. Dan je bil jasen, zato bi nas sovražnikovi izvidniki prav lahko opazili. Po krajšem ogledovanju se je deseter vrnil in nas obvestil, da so sovražnikove linije precej oddaljene in da so približno dva kilometra od naših položajev. Opazovalci vrh hriba so se menjavali vsaki dve uri. Ko sem prišel na vrsto jaz, sem videl, da je ob vznožju hriba zelena dolina, po kateri teče rečica. Na njenem desnem bregu so bili sovražnikovi, na levem pa naši položaji. Okrog poldne je priletel nad nami fašistični avion, ne da bi nas obstreljeval.

EKSPLOZIJE ZA HRBTOM

Na teh položajih nas je zatekla noč, jaz pa sem pričakoval svoj ognjeni krst v Španiji. Tedaj so se pripeljali mimo nas naši tanki ob hudem hrupu motorjev, ki se je razlegel v noči daleč naokrog. Vsi smo se jih razveselili, saj nam je njihov hrup vlival neko novo moč. Komaj smo čakali, da se začne napad. Takoj za tanki je morala na pot tudi pehota. Pred zoro nam je četni komandant povedal bojno nalogo naše čete. Hkrati so se zaslišali tudi prvi topovi, ki so tolkli

naše zaledje, vedno pogostejše pa so se razlegale eksplozije v sovražnikovih linijah. To je bil začetek priprave za napad. Malo pozneje je tudi sovražnikova artilerija začela tolči v smeri, kjer je bilo naše orožje. Na sovražnikovi strani pa je bilo čutili vedno večje vrenje in razburjenje. Po artilerijski pripravi so tudi naši tanki dobili ukaz za premik. Hrup njihovih motorjev se je mešal z lajanjem strojníc in posameznimi topovskimi eksplozijami. Dán je bil ukaz za ogenj, ker smo bili že na doseg sovražnikovih pušk. Ogenj je bil vedno hujši, toda v moji bližini ni bilo ranjenih tovarištev. Med nami novinci, ki smo tu doživljali svoj ognjeni krst, so zbudile največje presenečenje tako imenovane dum-dum kroglice. Te so eksplodirale za našimi hrbti ob dotiku s kako vejo ali bilko in spominjam se, da sem imel stalno vtis, kot da nas sovražnik tolče za hrbtom. A sovražnik se je kmalu začel umikati pred našimi tanki in hitro smo se znašli v njegovih rovih in utrdbah, ki so bile prazne in porušene ter so zopno zaudarjale po vlagi. V nekem takem strojničnem gnezdu sem zagledal razmetane dele strojnice, v drugem kotu pa ranjenega fašista, ki so ga sonarodnjaki ob umiku zapustili. Ko sem stopal mimo njega, sem slišal, kako izgovarja besedi »madre mia« (mati moja), ki ju takrat še nisem poznal, hkrati pa je upiral v nas proseče poglede.

Naš napad na fronti, široki kakih deset kilometrov, se je nadaljeval ves dan. Šele zvečer

smo dobili ukaz, naj se ustavimo na enem izmed gričev in se čimbolje utrdimo, ker smo za drugi dan pričakovali sovražnikov protinapad. Bil sem že hudo utrujen in komaj sem čakal na trenutek, ko se bom lahko malo ulegel na tla in se odpočil. Ker sem imel vso obleko popolnoma premočeno, sem izlekel iz torbe suho srajco, a prav ko sem se začel preoblačiti, sem zraven sebe opazil nekega tovariša, ki me je posmehljivo gledal in mi nazadnje vrgel v obraz: »Glej ga no, novince, misli, da je še zmerom pri svoji mami!« Njegove besede so zbudile v meni žalost in on je to najbrž opazil, ker me je brž nato vprašal: »Ali ima, mater še živo, tovariš?« Povedal sem mu, da so mi starši že zdavnaj umrli in Gavro, tako se je imenoval ta moj tovariš, je bil od tega trenutka do mene zelo pozoren, trudeč se, da mi ob vsaki priložnosti pomaga. Bil je iz Bosne, srednje visok, a zelo močnega telesnega ustroja. V Španijo je prišel iz Francije, kjer je delal kot gozdni delavec, v bojih se je odlikoval s pogumom in natančnim streljanjem. Kadarkoli je zasedel kak položaj s puškomitraljezom, niso mogli fašisti tja niti pokukati. Njegov puškomitraljez smo zmerom prepoznali po redkejših in krajših rafalih, toda točnih zadetkih. Bil je uren, kadar smo napadali, med umikanjem pa zelo počasen. Zato nas je zmeraj skrbelo, da je ne bi zaradi tega izkupil. Z Gavrom sem se seznanil prav ta dan in odtedaj se nisva več ločila.

(S. KEDŽIĆ)

OBREN STIŠOVIĆ



Nedolžne žrtve vojne